

OSVRTI I PRIKAZI

»RADNIČKA ANKETA« KARLA MARKSA

Početkom 1880. g. Marks je za jedan francuski socijalistički časopis postavio i redigovao anketni upitnik, poznat u literaturi kao »Enquête ouvrière«. Tekst upitnika se, izgleda nezaslужeno, malo spominje u istraživanjima zadnjeg perioda Marksove naučno-publicističke i političke delatnosti, a pripada onim njegovim kratkim spisima što su od izvanrednog značaja za sagledavanje premisa i metoda njegovih ispitivanja, empirijskih zahvata pa i oformljivanja taktike političke borbe proletarijata.¹⁾

Upitnik je objavljen 1880. g. u aprilskom broju mesečnika »La Revue Socialiste« u Parizu, uređivanog od bivšeg komunara Benoa Malona, i u kome su i Marks i Engels povremeno

sarađivali. Referenca o tome postoji u Marksovom pismu Zorgeu, 5. 11. 1880. g., u kome ga informiše da »naime, »Egalité« (pre svega zahvaljujući prelazu. Gedā nama, i radu mog zeta Lafarga) pretstavlja po sebi prve »francuske« radničke novine (u istinskom smislu reči). Čak i Malon u »Revue Socialiste«, zaključuje, sa svom nedоследnošću svojstvenom njegovoj eklektičkoj prirodi, da je bio prisiljen da sebe objavi sledbenikom savremenog naučnog socijalizma, tj. nemačkog socijalizma (mi smo bili neprijatelji jer je on u svoje vreme bio jedan od osnivača Alijanse). Ja sam za njega sastavio »Upitnik« koji je prvo bio otštampan u »Revue Socialiste«, a zatim su pojedinačni primerici bili rasturjeni u velikoj količini u celoj Francuskoj. Uskoro posle toga u London je došao Ged, da bi sa nama (sa mnom, sa Engelsom i Lafargom) sastavio izborni program radništva za predstojeće opšte izbore...«²⁾

Zaista, krajem 1870-tih i početkom 1880-tih godina, u vreme post-komu-

¹⁾ Upitnik je sa podacima o njemu i izvesnim komentarima, kasnije publikovanim u: Hilde Weiss »Die »Enquête Ouvrière« von Karl Marx«, Zeitschrift für Socialforschung, V/1, 1936, str. 76—98; zatim u K. Marks—F. Engels — »Sočinenija«, IML, Moskva, tom 19, 1964, str. 233—240; i u »Karl Marx — Selected Writings in Sociology and Social Philosophy«, ed. by T. B. Bottomore and M. Rubel, Penguin Books, Harmondsworth, reprint 1973; Prevod upitnika ovde je raden prema engleskom i ruskom izdanju.

²⁾ Pismo Marksa — F. A. Zorgeu, dokum. 210, u K. Marx — F. Engels — »Sočinenija« IML, Moskva, tom 34, 1964, str. 378.

narske obnove francuskog radničkog pokreta, Marks i Engels su pružali izvanrednu pomoć socijalističkim organizacijama u toj zemlji. Oni su saradivali ili imali bliske veze sa socijalističkim novinama, nedeljnicima i časopisima kao što su bili — »Emanicipation«, »Egalité«, pa i sa radikalno-republikanskim »La Justice«, »La Marseillaise« i dr.

U tom smislu treba da se oceni i saradnja sa »La Revue Socialiste«, odnosno objavljivanje Upitnika u njemu, kao i pripremanje izbornopolitičkih akcija Francuske radničke partije što su je bili osnovali Lafarg i Ged 1879. g. Marks je mnogo očekivao od ove partije. Početkom 1879. g. on je pisao Gedu o: »... najvećem značaju (stvaranja) nezavisne i borbeno radničke partije³⁾. Prirodno, u političkoj kampanji te novoosnovane partije trebalo je upotrebiti sva moguća sredstva sakupljanja i obrade socijalne i političke faktografije, organizirati snažnu propagandu među radnicima i socijalistima a da se u svesti i akciji proletarijata omasove saznanja o vlastitom radnom, životnom i društvenom položaju.

Upitnik, konstruisan za individualno intervjuisanje, osim u naznačenom časopisu bio je umnožen u 25.000 pojedinačnih primeraka i razaslat radnicima-aktivistima, svim radničkim društvima, socijalističkim grupama, klubovima, novinama i svim »zainteresovanim«. U uvodnom tekstu se najavljuje da će odgovori biti obrađeni i iskorišćeni za niz posebnih članaka u »La Revue Socialiste«, a da će se kasnije objaviti u zasebnom izdanju. Međutim, odziv u odgovara-

nju na Upitnik je izgleda bio veoma mali i Redakcija je u jednom od sledećih brojeva apelovala da se odgovori dostave što brže i masovnije. Nakon jedne godine časopis je prestao izlaziti (obnovljen je mnogo kasnije u 1885. g.) i ne postoje dalji podaci o rezultatima ankete. Međutim i Upitnik i ukupna njegova zamisao ostaju jedno vredno i značajno svedočanstvo iz obimnog Marksovog opusa.

* * *

Jedan aspekt tog svedočanstva je svakako sadržan u redakcijskom, u Uvodnom delu Upitnika, eksplicitnom stavu o potrebi faktografisanja položaja radničke klase, njenih životnih i radnih uslova, njenih stavova i klasno-političkih akcija. Poznato je naime koliko su i Marks i Engels insistirali na egzaktnim istraživanjima pozicije radničke klase, koliko je u njihovim studijama bilo napora da se što neposrednije i više oslanjaju na postojeću »društvenu statistiku«. To je prema njima bio ne samo osnovni izvor svakog naučnog zaključivanja nego i temelj na kome je radnička klasa mogla da se u svojoj svesti susretne sa činjenicama o vlastitoj eksploataciji.⁴⁾

⁴⁾ Tako napr. u Predgovoru prvom izdanju »Kapitala«, Marks govoreći o nerazvijenosti društvene statistike na evropskom kontinentu, kaže: »Mi bismo se užasnuli svojih sopstvenih prilika kad bi naše vlade i parlamenti, kao u Engleskoj, uveli periodične anketne komisije za ispitivanje ekonomskih prilika, kada bi te anketne komisije bile naoružane istim ovlašćenjima za istraživanje istine kao u Engleskoj i kad bi se u tu svrhu mogli naći isto toliko stručni, nepristrasni i bespoštedni ljudi, kao što su engleski fabrički inspektori, lekari-izvestici o

otuda se u Uvodu Upitnika, bez sumnje skiciranog od samog Marksa, francuska republikanska vlada poziva da sledi primer engleske monarhističke vlade u »preduzimanju jedne ozbiljne ankete o stvarnom položaju francuske radničke klase«. Ali u Uvodu se također izražava nepoverenje i sumnja da će bilo koja buržoaska vlada, van svog interesa za ankete o stvarnim krizama, poljoprivrednim, finansijskim, industrijskim, trgovinskim i političkim, prići i zvaničnim anketama koje će »razobličiti gnusnu kapitalističku eksploataciju«. Gleda se dakle sa velikim nepoverenjem na mogućnost da takva vlada preduzme nepristrasnu i sistematsku anketu iz koje će rezultirati zakonodavstvo inspirisano »razobličavanjem« (napr. mere protiv produžavanja zakonom uređenog 10. to časovnog radnog dana, zatim zakonskog regulisanja ženskog i dečjeg rada itd.). Zbog toga, kaže se, umesto očekivanja da vlada preduzme takvu široku anketu o de-lovanju i zločinima kapitalističke eksploatacije, »mi upotrebljavamo ograničena sredstva sa kojima sami raspolazemo, da bi pokrenuli takvu akciju«. Anketa, prema Uvodu, treba da dobije podršku svih gradskih i seoskih radnika, jer jedino oni mogu da opišu »sa punim saznanjem zla koje sami trpe; jer samo oni a ne i bilo koji drugi spasioци providenja, mogu da primene lekove protiv socijalnih zla od kojih stradaju...«

U produžetku Uvoda, taj »susret« svesti klase sa uslovima njene egzistencije je sasvim jasno postuliran:

»Public Health« (narodno zdravlje), poverenici za proučavanje eksploatacije žena i dece, stambenih prilika i ishrane itd. Vidi — K. Marks — »Kapital«, Predgovor prvom izdanju, BIGZ, Prosveta, Beograd, 1973, str. 14.

»... mi također računamo (na podršku — D. M.) socijalista svih prava, koji žele društvene reforme, koji su dužni hteti tačna i određena saznanja o onim uslovima u kojima deluje i uključuje se u pokret radnička klasa — klasa kojoj pripada budućnost... U prvom redu taj cilj se nameće poslu što ga je dužna ispuniti socijalna demokratija, da bi pripremila društvenu obnovu«.

Drugi aspekt svedoštva je svakako Marksovo nastojanje da se metodom anketiranja dođe do što tačnijih i egzaktnijih pokazatelja o stanju radničke klase. Sav sadržaj pitanja u tekstu, uopšte način njihovog formulisanja i prevodenja na »kognitivnu mapu« potencijalnih respondenata — govori o jednom visoko-oblikovanom instrumentarijumu za obradu anatomije tadašnjih industrijskih i klasno-ekonomskih odnosa u Francuskoj. Naime, traži se empirijska građa za vivisekciju jedne ekonomije u intenzivnom procesu industrijske revolucije i prevazilaženja faze prvobitne akumulacije kapitala, za ocrtaivanje jedne nacionalne ekonomije u fazi zrele kapitalističke ekspanzije, tehnologizacije rada. Sve dimenzije ostvarivanja te tranzitne ekonomije uključene su u predmet interesovanja ankete: ručni i mašinski rad, korišćenje primitivne i moderne pogonske energije, proporcije nadziračkog i izvršilačkog rada, manuelnog i nemanuelnog; Podela rada, razvoj tržišta, orijentacija ka specijaliziranoj proizvodnji i širim tržištima, krize, uključene su u anketu isto kao i složena arhitektonika odnosa što se posledično javlja iz osnovnog odnosa kapital-rad, akumulacija i profit po svakoj ceni, redukcija radnih i životnih uslova proletara na nivo egzistencijalnog minimuma, način isplate radne snage i njena re-

Capit. P.

³⁾ Pismo Marksa — Žilu Gedu, dok. 159, Sočinenija, op. cit. tom 34, str. 238.

produkcija, administriranje i kontrola eksploatacije.

U isto vreme, međutim, u Upitniku je uključen i napor da se naslika i borba proletariata za svoje životne, radne, društvene i političke interese, da se »fotografiše« aktualni moment njegovog klasno-političkog sazrevanja i aktiviranja: svest o položaju klase, njeno oponentsko ponašanje prema buržoaziji, od štrajkačkih i kooperativnih pokreta do političkog udruživanja, od osećanja proleterske solidarnosti do klasnog organizovanja.

Interesantan je u tom pogledu ne samo sadržaj postavljenih pitanja, nego i način na koji ih je Marks konkretno, otvoreno i klasno »pristrasno« postavljao. On napr. pita o »eksploatorskim i nezakonskim« postupcima poslodavaca, traži upoređenja »cena artikala i usluga što se proizvode, sa cenom rada«, govori o odnosima »slugu i gospodara«, zahvata »totalitet« eksploatacije u ukupnom procesu proizvodnje, razmene i potrošnje: od mašine do nadnice, od nadnice do pijace, stanarine, ishrane, robovanja lihtarima...

Sasvim je, međutim, očigledno da Upitnik nije sastavljao neki statistički pedant ili iposmatrač dnevnih prilika života radničke klase, nego naučnik koji je duboko ušao u društvene mehanizme koji uslovljavaju taj život. Uključena pitanja su takvog tematskog obuhvata da ne ostavljaju mesta sumnji čak i kod ispitanika, o tome gde je koren stanja koje se opisuje. To će reći veoma konzistentan teorijsko-hipotetski pristup, smešten u ukupnosti Marksovih, u to vreme već privržanih ekonomskih i socioloških studija.

Međutim, »Radnička anketa« korespondira pre svega sa teorijsko-političkom dijagnozom i programatikom.

uključenim u »Manifestu«. Čak u izvesnim delovima Upitnika, izgleda sasvim jasno da »Anketa« direktno proizilazi iz »Manifesta«, pisanog čak tri-desetak godina ranije.⁵⁾ Verovatno je, da je osim za najavljene tomove sa obrađenim anketnim materijalom, Marks očekivao i dragocenu empirijsku građu za sastavljanje Programa Francuske radničke partije. Ovaj je Program naime, treba da se sastoji od teorijskog dela koji je Marks, kako i sam spominje, redigovao za Geda, i od praktičnog dela (programskog minimuma).⁶⁾ Nema odgovarajućih podataka o tome, ali se može pretpostaviti da je anketni materijal trebalo da se iskoristi i za elaboraciju tog praktičnog dela Programa, kao i za pokretanje širih nacionalnih akcija Partije.

U svakom slučaju, Radnička anketa je rad koji zaslužuje punu i višestranu pažnju.

* * *

UPITNIK

1. Koje je vaše zanimanje?
2. Da li preduzeće u kojem ste zaposleni pripada privatnom kapitalisti ili akcionarskoj kompaniji? Navedite imena kapitalističkih poslodavaca ili direktora kompanije.
3. Navedite broj zaposlenih lica?
4. Navedite njihov uzrast i pol.
5. Koji je minimalni uzrast zapošljavanja dece (dečaka i devojčica)?

⁵⁾ Napr. pitanja vezana za rad proletara, za negove životne prilike i za klasno-političko organizovanje su izvanredno, čak i konstrukcijski, homogena sa tvrdnjama i opisima u I delu »Manifesta« (Buržuji i proletari).

⁶⁾ Program je bio objavljen u junu 1830. g. u tri časopisa. Vidi podatke o tome u K. Marks — F. Engels, »Socijalizam«, op. cit. tom 19, str. 574—575.

6. Navedite broj nadzornika i drugih zaposlenih koji nisu obični nadničari.

7. Ima li šegrt? Koliko?

8. Ima li osim uobičajeno i redovno zaposlenih radnika i drugih koji su zaposleni za određene periode?

9. Da li preduzeće vašeg poslodavca radi isključivo ili primarno za lokalno tržište, za nacionalno tržište ili za izvoz?

10. Da li je preduzeće na selu ili u gradu? Navedite mesto gde je ono locirano.

11. Ako je vaše preduzeće na selu, da li vam rad u industriji omogućava da se prehranite, ili ga kombinujete sa poljoprivrednim radom?

12. Da li se vaš rad vrši ručno ili pomoću mašina?

13. Navedite detalje o podeli rada u vašem preduzeću?

14. Da li se para upotrebljava kao glavna pogonska energija?

15. Navedite broj pogona u kojima se obavljaju različiti proizvodni postupci. Opišite posebni postupak na kome vi radite, dajući podatke ne samo o tehničkim aspektima, nego također i o neophodnim fizičkim i nervnim naporima, kao i o opštim efektima rada na zdravlje radnika.

16. Opišite higijenske uslove u radionici: veličina prostorija, prostor određen za svakog radnika, ventilaciju, temperaturu, čistoću zidova, umivaonik, opštu čistoću, buku mašina, metalnu prašinu, vlagu itd.

17. Postoji li nekakav opštinski ili vladin nadzor nad higijenskim uslovima u radnim prostorijama?

18. Da li se u vašoj radionici stvaraju štetni gasovi koji prouzrokuju specifična obolenja kod radnika?

19. Da li su radne prostorije prenatrpane mašinama?

OSVRTI I PRIKAZI

20. Da li su mašine, prenosni sistem i izvori energije, tako zaštićeni da bi se izbegli eventualni udesi na radu?

21. Nabrojite najkarakterističnije udesa za vreme vašeg staža a koji su doveli do smrtnosti kod radnika.

22. Ako radite u rudniku, nabrojite preventivne mere koje preduzima vaš poslodavac, da bi se obezbedila odgovarajuća ventilacija, da bi se sprečile eksplozije i drugi opasni udesi.

23. Ako ste zaposleni u hemijskoj industriji, na železnici, u metalnoj industriji ili u nekoj drugoj posebno opasnoj industriji, nabrojite mere bezbednosti koje je vaš poslodavac uveo.

24. Kako je vaša fabrika osvetljena (sa gasom, parafinom)?

25. Da li za slučaj požara ima dovoljno sredstava za spasavanje i protivpožarnih izlaza?

26. Da li je u slučaju udesa poslodavac zakonski obavezan da plati kompenzaciju radniku i njegovoj porodici?

27. Ako nije, da li je ikad on platio kompenzaciju onima koji su pretrpeli udes radeći da bi ga obogatili?

28. Postoji li u vašem preduzeću medicinska služba?

29. Ako posao obavljate kod kuće, opišite uslove u vašoj radnoj prostoriji. Da li upotrebljavate samo ručni alat ili i male mašine? Da li vam pomažu vaša deca ili bilo koji drugi ljudi (odrasli ili deca, muškarci ili žene)? Radite li za pojedinačne klijente ili za preduzimače? Da li sa zadnjim poslujete direktno ili preko posrednika?

2.

30. Navedite dužinu dnevnog radnog vremena i koliko dana radite u toku nedelje.

31. Navedite broj prazničnih dana u toku godine.
32. Koliko su duge pauze u toku radnog dana?
33. Da li obroke jela uzimate u određenim intervalima ili neredovno? Da li ih uzimate u radnim prostorijama ili drugde?
34. Da li radite za vreme pauza za jelo?
35. Da li se kao pogonska energija koristi para, kada se para uključuje a kada isključuje?
36. Da li ima bilo kakvog noćnog rada?
37. Navedite dužinu radnog vremena dece i lica mladih od 16 g.
38. Ima li smena dece i mladih ljudi koji se naizmenično smenjuju u toku rada?
39. Postoje li propisi o zapošljavanju dece, koje je donela vlada ili opštinska uprava? Da li se oni poštuju od strane poslodavca?
40. Postoje li nekakve škole za decu i omladinu zaposlene u vašoj industrijskoj grani? Ako postoje, koliko vremena se provodi u školama? Ko upravlja školama? Ko uči u njima?
41. Kako su organizovane smene kada se rad nastavlja i danju i noću?
42. Koliko je normalno povećanje radnih časova u periodima velike industrijske aktivnosti?
43. Da li mašine čiste radnici posebno zaposleni u tu svrhu, ili ih čiste besplatno radnici koji rade na njima u radnom vremenu?
44. Kakvi su propisi i kazne za zakašnjenje? U koje vreme počinje radni dan, i kada se nastavlja posle pauze za jelo?
45. Koliko vremena utrošite da bi stigli na posao i da bi se vratili kući?
46. Kakvu vrstu radnog ugovora imate sa vašim poslodavcem? Da li ste angažovani za dan, nedelju, mesec itd?
47. Kakvi su uslovi propisani za davanje otkaza?
48. U slučaju da se radni ugovor prekine, kakva je kazna predviđena za poslodavca ako je to njegova krivica?
49. Kakva kazna je predviđena za radnika ako je to njegova krivica?
50. Ako ima šegrta, kakvi su uslovi u njihovom ugovoru o zapošljavanju?
51. Da li je vaš rad redovan ili priremen?
52. Da li je rad u vašem preduzeću sezonski, ili je u normalnim uslovima ravnomerno raspoređen na celu godinu? Ako je vaš rad sezonski, kako živite u periodima između dva zapošljavanja?
53. Da li ste plaćeni, za vreme ili za komad?
54. Ako ste plaćeni za vreme, da li ste plaćeni na čas ili na dan?
55. Ima li dopunskog plaćanja za prekovremeni rad? Koliko je ono?
56. Ako ste plaćeni za komad, kako se određuju norme? Ako ste zaposleni u proizvodnji u kojoj se izvršeni rad meri prema količini ili težini, kao što je slučaj u rudnicima, da li se vaš poslodavac ili njegov punomoćnik često služe prevarama da bi vam oduzeli deo zarade?
57. Ako ste plaćeni za komad, da li se kvalitet proizvedenog artikla koristi za nepoštena smanjenja vaših nadnica?
58. Bez obzira na to, da li ste plaćeni vremenski ili za komad — kada

zapre

vam se zarada isplaćuje, ili drugim rečima koliko dugo kreditirate vašeg gazdu pre nego što dobijete platu za izvršeni rad? Da li vam se plaća na kraju nedelje, meseca itd?

59. Da li ste приметili da vas zakašnjenja u isplatama nadnica primorava često da se zadužujete kod zalogoprimalaca, plaćajući visok interes i lišavajući se od stvari što su vam neophodne; ili se opet zadužujete kod prodavaca postajući žrtva jer ste dužnik? Zna li neke primere radnika koji su izgubili svoje nadnice usled bankrotiranja njihovih poslodavaca?

60. Da li se nadnice isplaćuju direktno od poslodavca, ili preko posrednika (preduzimača, itd.)?

61. Ako se nadnice isplaćuju od preduzimača, ili drugih posrednika, kakvi su uslovi u vašem ugovoru?

62. Kolika je vaša dnevna i nedeljna nadnica, izračunato u novcu?

63. Koliko iznose nadnice žena i dece koja rade u vašem preduzeću?

64. Koliko su iznosile najviša i najniža nadnica u vašem preduzeću poslednjeg meseca?

65. Koliko je iznosila najviša i najniža nadnica za rad na komad...?

66. Kolika je bila vaša nadnica u istom periodu, a ukoliko imate porodicu koliko su zarađivali vaša žena i deca?

67. Da li se nadnice u potpunosti isplaćuju u novcu ili na neki drugi način?

68. Ako ste svoj stan uzeli pod zakup od vašeg poslodavca, kakvi su uslovi? Da li vam on odbija stanarinu od nadnica?

69. Koliko iznose cene nužnih životnih potreba kao što su:

a) zakupnina stana; uslovi za izdavanje, broj soba, broj stanara, popravke i osiguranja; kupovina i odr-

žavanje nameštaja, ogrev, osvetljenje, voda;

b) hrana: hleb, meso, povrće, krompir, itd, mleko, jaja, riba, buter, ulje, mast, šećer, začini, kafa, cikori-ja, pivo, jabukovo vino, vino itd, duvan;

c) odeća za roditelje i decu, veš, lična higijena, kupanje, sapun itd;

d) različiti troškovi: poštanski, dužnički i založnički troškovi, školarina za decu i šegrte, za novine i knjige, doprinosi za dobrovoljna udruženja ili za štrajkove, članarina za sindikalna i kooperativna udruženja;

e) troškovi, ako ih ima, nastali zbog vašeg posla;

g) porezi;

70. Pokušajte da skicirate budžet nedeljnih i godišnjih prihoda i izdataka vas i vaše porodice, ako je imate.

71. Da li ste, u vašem ličnom iskustvu, приметili, veći rast cena životnih potreba kao što su hrana i stanarina, nego rast nadnica?

72. Navedite promene u visini nadnica što su vam poznate.

73. Navedite smanjivanje nadnica u periodima stagnacije i industrijske krize.

74. Navedite povećanja nadnica u takozvanim periodima prosperiteta.

75. Naznačite prekide rada do kojih se dolazi usled izmena mode i zbog pojedinačnih ili opštih kriza. Ocrtajte vaša lična iskustva prinudne nezaposlenosti.

76. Uporedite cenu artikala koji proizvodite ili usluga koje vršite, sa cenom vašeg rada.

77. Naznačite neki primer koji znate, radnika istisnutih iz proizvodnje usled uvođenja mašina i drugih poboljšanja.

78. Da li su se, razvojem tehnologije i produktivnosti rada, intenzitet

i trajanje rada povećali ili smanjili?

79. Da li vam je poznat neki primer povećanja nadnica kao posledica napretka u proizvodnji?

80. Da li ste poznavali neke obične radnike koji su se penzionisali na pedeset godina a mogli su da žive od para što su ih zaradili?

81. Koliko godina, u vašem zanimanju, može radnik sa prosečnim zdravljem da radi?

4.

82. Ima li u vašoj grani zaštitnih organizacija i kako one deluju? Pošaljite njihove statute i pravilnike.

83. Koliko štrajkova je bilo u vašoj grani u toku vašeg staža?

84. Koliko dugo su ovi štrajkovi trajali?

85. Da li su oni bili opšti ili delimični?

86. Da li je njihov cilj bio povećanje nadnica ili su bili organizovani da se pruži otpor smanjivanju nadnica? Ili, da li su bili pokrenuti zbog dužine radnog dana, ili prouzrokovani drugim činocima?

87. Kakve su rezultate postigli?

88. Recite šta mislite o akcijama Prud'hommes (članovi arbitražnog komiteta za nesporazume između radnika i poslodavaca — D. M.).

89. Da li su radnici vaše grane podržali štrajkove radnika drugih grana?

90. Prikažite propise i kazne određene od vašeg poslodavca u cilju u pravljavanja njegovim nadničarima.

91. Da li je bilo kakvih postupaka poslodavaca u cilju nametanja smanjenja nadnica, povećanja radnog vremena, onemogućavanja štrajkova, ili uopšte za postizanje njihovih vlastitih ciljeva?

92. Da li su vam poznati neki primeri da je vlada zloupotrebila državnu vlast stavivši je na raspolaganje poslodavcima protiv njihovih radnika?

93. Da li su vam poznati neki primeri kad je vlada intervenisala da zaštiti radnike od eksploatorskih i nezakonitih postupaka poslodavaca?

94. Da li vlada primenjuje protiv poslodavaca postojeće zakone o radu? Da li njeni inspektori savesno obavljaju svoje dužnosti?

95. Da li u vašoj fabrici ili grani postoje nekakva solidarna društva za slučaj udesa, bolesti, smrti, privremene radne nesposobnosti, starosti itd. Pošaljite njihove statute i pravilnike.

96. Da li je članstvo u ovim društvima dobrovoljno ili obavezno? Da li se njihovi fondovi kontrolišu isključivo od strane radnika?

97. Ukoliko su članarine obavezne i pod kontrolom poslodavaca, da li se one odbijaju od nadnica? Da li se na te članarine plaća kamata? Da li se one vraćaju radniku ako da otkaz ili je otpušten? Da li znate primere da su radnici imali koristi od takozvanih penzijskih fondova kontrolisanih od poslodavaca, ali čiji je kapital proizišao iz nadnica radnika?

98. Da li u vašoj grani postoje nekakva kooperativna udruženja? Ko rukovodi njima? Da li ona uključuju radnike izvana na isti način kao što to čine kapitalisti? Pošaljite njihove statute i pravilnike.

99. Ima li u vašoj grani fabrika gde se radnici delimično plaćaju nadnicama a delimično takozvanim učešćem u profitima? Uporedite iznose koje dobijaju ovih radnika sa onim gde nema takozvanog učešća u profitima. Navedite obaveze radnika koji žive u takvom sistemu. Mogu li oni da štrajkuju? Ili im se jedino dozvoljava da

buđu pokorne sluge svojih gospodara?

100. Kakvo je opšte fizičko, intelektualno i moralno stanje kod muš-

karaca i žena zaposlenih u vašoj grani?

101. Opšti komentari.

Dimitar Mirčev

Dušan Kecmanović, IZMEĐU NORMALNOG I PATOLOŠKOG

Posebno izdanje časopisa »Ideje«, Beograd, 1973. g., str. 174

U našoj literaturi vrlo je malo pokušaja da se problemi savremene socijalne psihijatrije razmotre sa jednog šireg socijalnog — antropološkog ili filozofskog stanovišta. Najozbiljniji pokušaj u tom pravcu napravio je prof. Jakovljević, koji je nastojao da poveže transkulturnu dimenziju mentalnih poremećaja sa marksističkom socijalnom antropologijom, u nameri da izbegne sociološki relativizam i funkcionalistički pristup u određivanju normalnog i patološkog.

Ovom knjigom, koja se sastoji iz 14 kraćih eseističkih tema, autor je nastojao da sa marksističkog filozofsko — antropološkog i socijalno-anthropološkog stanovišta revalorizuje neka savremena socijalno-psihijatrijska shvatanja o duševnim poremećajima.

Naučno određivanje normalnog i patološkog je i *raison d'être* zasnivanja psihijatrije kao nauke, a to je nemoguće postići bez marksističkog filozofsko-anthropološkog pristupa. Marksistička filozofska antropologija je metafizijska osnova zasnivanja jedne nove, naučno potpunije i istinitije socijalno-psihijatrijske teorije. Autor nije imao takve pretenzije ali je kritičkom analizom savremenih shvatanja nekih oblika devijantnog ponašanja i određenja duševno nor-

malnog i patološkog, koja se oslanjaju na zajedničke korene marksističke i egzistencijalističke filozofske antropologije, dao originalnu doprinos zasnovanju marksističkog pristupa u socijalnoj psihijatriji.

Polazni kritički stav autora je da se samo u dijaloškom odnosu čoveka prema sredini i sredine prema čoveku može govoriti o normalnim i patološkim vidovima čovekovog ponašanja, jer oni nisu takvi sami po sebi. Da bi se mogao ostvariti taj dijaloški odnos, Mi-geštalt, neophodno je ostvariti takve društvene uslove u kojima će se čovek »istinski slobodno, svesno, stvaralačko-samostvaralački odnositi prema sveukupnoj stvarnosti« (str. 46). Istinska sloboda »moguća je jedino kao stalno revolucionisanje stvarnosti, a to znači kao stalna samostranscendencija« (str. 28). Jedino pod tim uslovom moguće je prevazići suprotavljanje subjekta-objektu, ličnosti — društvu, materijalnog — duhovnog. Jedino pod uslovom stalnog stvaralačkog — samostvaralačkog odnosa prema sveukupnoj stvarnosti moguće je u centar svih društvenih odnosa staviti čoveka, koji tek u odnosu prema drugom, u prepoznavanju sebe u drugom, može realizovati svoju generičku suštinu u Marksovom smislu reči.